

גליון נושא: 'רבית כל דבר'

בס"ד, יום ג' פרשת תרומה, ל' שבט תשע"ו.

דיונים אקטואליים בסוגיות הנלמדות, לעורך לב המעיין 'ולא הלכה למעשה', מסכת בבא מציעא פ' איזהו נשך דף סד:

פנינים

מיתה עולמית למלוה ברבית

חייב מיתה בגמ' (ב"מ דף סא): דרשו מהפסוק (יחזקאל פרק יח, יג) בַּנְשֵׁף נָתַן וְתַרְבִּית לְקַח וְחֵי לֹא יִחְיֶה, למיתה ניתן ולא להשבון. ופירש רש"י (ד"ה מגופיה) דמים ששפך שהעני את חבירו ומת ברעב. והינו שיש חיוב מיתה בעולם הזה מידה כנגד מידה. אכן במדרש המובא להלן מבואר דקאי על עולם הבא.

הממית לא יחיה: ידוע המדרש רבה (שמות ל"א ו'), מובא בשו"ע הגר"ז, ובכנה"ג, שדרשו מהפסוק (יחזקאל פרק יח, יג) בַּנְשֵׁף נָתַן וְתַרְבִּית לְקַח וְחֵי לֹא יִחְיֶה, אמר הקדוש ברוך הוא מי שחיה ברבית בעולם הזה, לא יחיה בעולם הבא. הסבר נפלא על כך כתבו רבי חיים פלטיאל, והכלי יקר על הפסוק וְחֵי אֲחִיקָה עִמָּךְ (ויקרא כה לו): שהלוקח נשך מאחיו הוא ממיתו, ולכך המלוה ברבית לא יחיה בתחית המתים מדה כנגד מדה.

בפרקי דר"א (פרק לב), ובילקוט שמעוני (יחזקאל שעה), מובא: מתים שהחיה יחזקאל שישים ריבוא, וכולם עמדו על רגליהם אף שכפרו בתחיית המתים ועוד עוונות חוץ מאיש אחד. אמר לו הנביא: ריבון העולמים מה טיבו של זה האיש, אמר לו הקדוש ברוך הוא בַּנְשֵׁף נָתַן וְתַרְבִּית לְקַח וְחֵי לֹא יִחְיֶה (יחזקאל יח ג).

בית הקברות: בספר לבוש יוסף (עה"ת פרשת בהר) מובא המעשה הידוע. בפוזנה שבמערב פולין, עירו של הגר"ד עקיבא איגר זצ"ל, הלך לעולמו אחד מעשירי העיר שהתפרנס כל ימיו מהלוואות בריבית קצוצה, תבעו אנשי חברה קדישא סכום כסף גדול תמורת הקרקע שהכינו לאותו נפטר בבית הקברות פי כמה מנפטר רגיל. חרה הדבר ליורשים, וברוב זעמם פנו בתלונה חריפה אל ראש המשטרה הנכרית שבעיר, שיש כאן 'אפליה בלתי הוגנת', הלה לא השתהה הרבה וציוה להזמין ללשכתו את הגאון רבי עקיבא איגר, רבה של פוזנה בימים ההם, שיסביר לו את פשר הדרישה הכספית הגבוהה.

שכירות קבר: ענה רבי עקיבא איגר לראש המשטרה, אנו היהודים מאמינים באמונה שלימה בתחיית המתים, ועתידים כל הנפטרים להחזיר את חלקות קבריהם לאחר שיקומו לתחיה, ולכן הם משלמים מחיר מוזל כי זה רק 'שכירות' הקבר. אולם המלוים בריבית לא יקומו לתחיה עם שאר מתי ישראל, יוצא שהמלוה בריבית נוטל את קברו לצמיתות, כיון שכך מן הדין הוא שהממונים על בתי הקברות יטלו מיורשיו מחיר כפול ומכופל תמורת קברו שכן זה 'קנין עולם'. ❖

לא ידור בחצירו בחינם

בסוגין: מבואר במשנה (בבא מציעא דף סד): המלוה את חבירו לא ידור בחצרו חנם, ולא ישכור ממנו בפחות מפני שהוא רבית. ובגמ' אמר רב יוסף בר מניומי אמר רב נחמן: הדר בחצר חבירו שלא מדעתו אין מעלה לו שכר, הלוהו ודר בחצירו מעלה לו שכר. והידש רב יוסף שאסור אפילו בלא קיימא לאגרא, וגברא דלא עביד למיגר. כי מהמשנה היינו אומרים רק בחצר דקיימא לאגרא, וגברא דעביד למיגר.

בתחילת הפרק: מקור הדבר בגמ' (דף סא). שאיסור רבית בין בכסף דכתיב אֶת־כֶּסֶף לֹא־תִתֶּן לוֹ בַּנְשֵׁף. ובין באוכל, דכתיב וּבְמַרְבִּית לֹא־תִתֶּן אֶכְלָךְ. מנין לרבות כל דבר, תלמוד לומר נֶשֶׁף כְּלִדְבָר אֲשֶׁר יִשָּׁף. ופירש הטור (יו"ד סימן קסא) שכל דבר, בא לרבות בין אוכל בכסף בין כסף באוכל. וחלק המשנה למלך (פ"ד ממלוה ולוה ה"א) דזה לא צריך לרבויה דמקרא מפורש הוא ואין חילוק בין כסף לכסף באוכל, והיה לו לומר כמו שכתבו התוס' (סא). דכל דבר אסור ללוות אפילו עצים ואבנים, שאין להם ערך ממוני (ר.ח.).

בסוף הפרק: גם מצינו בגמ' (דף עה): מנין לנושה בחבירו מנה, ואינו רגיל להקדים לו שלום שאסור להקדים לו שלום, תלמוד לומר נֶשֶׁף כְּלִדְבָר אֲשֶׁר יִשָּׁף, אפילו דיבור אסור. ביאור הדרשה פירש המלבי"ם (דברים כג כא) מתיבת דבר נדרש לשון דיבור, ומאשר ישך משמע כמו נשיכה המורגשת לכן אסור רק כשאינו רגיל.

1. איסור רבית דברים

דרבנן: נחלקו הראשונים אם איסור רבית דברים מדאורייתא או מדרבנן. שיטת הר"ן (כתובות דף מו), ועוד ראשונים, שאיסור רבית דברים אפילו כשקצץ להדיא, הוא רק מדרבנן והדרשה נשך כל דבר אשר ישך הוא אסמכתא בעלמא. ורק לא ידור עמו בחצירו אם קצץ הוא דאורייתא כיון שנותן לו רווח ממוני.

דאורייתא: אולם דעת התוס' (קידושין דף ח: ד"ה צדקה) וכן משמע ברמב"ם, וכן פוסק בתשובת הריב"ש (סימן קמז) שאיסור רבית דברים מדאורייתא. והקשה הגר"ד אלחנן וסרמן זצ"ל (קובץ שיעורים קידושין אות עז) שזה תרביית בלי נשך שאין הלוה חסר כלום. עוד הקשה ר' אלחנן, וכן הקשה בנתיבות המשפט (עב טו מהדורת שו"ע) שאינו רבית קצוצה שלא קצץ בשעת ההלוואה על מנת שתברכני. [הנתיבות מתרץ קושיא זו דמותר אפילו כשכבר הגיע זמן הפרעון, וכשבא להחזיר את הכר, מאריך לו את הזמן בקציעה תמורת הברכה. וכיון שבשעה זו היה דינו כקציעה בשעת ההלוואה]. ועוד הקשו שלא שייך שיחול קציעה על ברכה שאינו דבר ממוני, ולא שייך בברכה הדין של רבית קצוצה יוצאה בדיינים. עוד הקשו שזה רבית מאוחרת ואיך נאסר מדאורייתא.

יכול לגבות ממנו, ומרויח לו זמן ונוטלו למשכון כדי להחזירו שיברכהו. דינו כקציעה בשעת ההלוואה]. ועוד הקשו שלא שייך שיחול קציעה על ברכה שאינו דבר ממוני, ולא שייך בברכה הדין של רבית קצוצה יוצאה בדיינים. עוד הקשו שזה רבית מאוחרת ואיך נאסר מדאורייתא.

יסוד הדברים: לתרץ כל הקושיות על התוס', ייסד הגר"ב ליבוביץ שליט"א (בשיעורו), בשם אביו הגר"ח ש שליט"א (ד' ישלח דברו וירפאהו), בשם סביו בעל הברכת שמואל זצ"ל, שרבית כסף ורבית דברים, הם ב' איסורים נפרדים החלוקים ביסודם. רבית כסף: האיסור הוא לשלם ק"כ בתמורה לק', ורק כשקוצץ בשעת ההלוואה הכסף תרביית עומד תחת כסף ההלוואה, ולכן כשאינו קוצץ מותר מדאורייתא כי הרבית הוא מתנה בעלמא ולא בתמורה למעות. אבל רבית דברים: האיסור הוא לתת מתנה בנוסף להחזרת ההלוואה, ואדרבה לא שייך שדיבור בעלמא יהיה תשלום תחת הכסף, ומתורץ כל השאלות שאף שהדיבור הוא תרביית בלי נשך, ואין קציעה, ורבית מאוחרת, עדיין אסור לתת מתנה בתמורה להלוואה. והדין שרבית קצוצה יוצאה בדיינים שייך רק בכסף תרביית שבא תמורת ההלוואה, ולא בדיבור שהוא מתנה בנוסף להלוואה. והקשו (י.א.מ.) שאם כן רבית מאוחרת יאסר מדין רבית דברים, ובמשנה (דף עה.) משמע שזה רק דרבנן. ויש ליישב (ו.פ.).

2. אינו מודר הנאה

אינו מודר הנאה: יסוד חשוב אנו לומדים בדברי הריטב"א (דף סד): שמקשה כקושיית התוס' שאם אסור להנות המלוה מהלוה אפילו בלא קיימא לאגרא ולא עביד למיגר שזה אינו נהנה וזה אינו חסר, כל שכן שאסור להשאיל לו כלי או לתת לו מתנה, אם כאן יאה המלוה מודר הנאה מן הלוה, ומעשים בכל יום שהוא שואל ולוה ממנו. ותירץ הריטב"א דשאני חצר דאע"ג דלא קיימא לאגרא אין דרך בני אדם להשאיל חצרם זה לזה בחנם, אבל שאלת כלים נוהגים לשאול ולהשאיל ולתת, וכל מידי דבלאו הלוואה זו לא היו מקפידים הלוה עם המלוה הרי זה מותר לתתה.

כעין זה כתב לעיל הריטב"א החדשים (ב"מ דף סב: ד"ה רבית מוקדמת) כי אם אינו מתכוון לשם רבית אפילו לאחר שלוה וקודם שפרע יכול ליתנם לו מתנת חינם, שאם לא כן נמצא המלוה מודר הנאה מן הלוה.

שאלה: האם מותר ללמוד תורה בחברותא עם המלוה בתמורה להלוואה?

תשובה: כתב הרמב"ם (מלוה ולוה פ"ה הי"ב), והשו"ע (סימן קס סעיף יא), שאסור ללוה ללמד את המלוה מקרא או גמרא, אם לא היה רגיל בזה מקודם. וצ"ע בהגהות הגר"א (סימן קס ס"ק יז) שהמקור לדין זה הוא, מנשך כל דבר אפילו דיבור אסור. והוסיף האבני נזר (י"ד סימן קמט) שאפילו באופן שמוותר במודר הנאה אסור במלוה, כגון באופן שמשטרשי ליה דבמודר הנאה מותר כי לבניו הוא מתכון, אבל במלוה אסור משום תרבות שאדרבה להנאת המלוה שמעותיו בידו הוא מתכון.

מצוות לאו ליהנות נתנו: הקשה האבני נזר (שם) הרי מצוות לאו ליהנות נתנו, ואין הנאה מהלימוד ולא שייך בזה תרבות. ותיירץ הגר"ש שמואל אליעזר רולניק (חקירות שמואל עמוד קיט), לפי דברי רבי אברהם מן ההר (נדרים דף מח), והאגלי סל (בהקדמה), שייקר מצות לימוד התורה הוא ההנאה והתענוג במה שמשגי ומבין בלימודו כדכתיב פקודי ד' ישרים משמחי לב (תהלים יט ט) ולא שייך בזה מצוות לאו ליהנות נתנו. ❖

כך גם מבואר בהגהות אשר"י (סימן עט) שכל דבר שלא היה רגיל לעשות אסור אפילו שזה נהנה וזה לא חסר, ואם רגיל לעשות כן מותר אפילו זה נהנה וזה חסר. ועיין בהגהות מרדכי (סימן תלג) שהקשה ל"ב שהלוה ודר בחצירו מותר, וקשה מהקדמת שלום שאסור כשאין רגיל להקדים לו שלום. ותיירץ שהאיסור בלא ידור בחצירו הוא כשאמר לו בפירוש בשביל מעותיך אני עושה.

3. הגדר בלא ידור בחצירו חנם

מחלוקת: בדין לא ידור עמו בחצירו חנם, בלי קציצה אסור רק מדרבנן. עם קציצה דעת הרא"ש והרמב"ן שלא עביד למיגר הקציצה הופכו לעביד למיגר. אבל לא קיימא לאגרא אין הקציצה הופכו לקיימא לאגרא, ואסור רק מדרבנן. אולם דעת הרמב"ם דחשיב רבית קצוצה ואסור מדאורייתא. ולדברי הגר"ב הנ"ל מובן הצד שיהא אסור מדאורייתא שלא גרע מרבית דברים.

תירוצי התוס': נחלקו הלשונות בגמ' מתי אסור. ללישנא קמא, הלוהו אסור, וכל שכן הלוני. לאיכא דאמרי, הלוני אסור, אבל הלוהו מותר, כי מעיקרא לא הלוהו על דעת כן. וכתבו התוס' (ב"מ סד: ד"ה אבל וכו', ב"ק צז. ד"ה הלוהו), והרא"ש (כאן, ובתשובה כלל קח סימן יז), דקיי"ל כלישנא קמא דאפילו הלוהו אסור. והקשו התוס' אם כן כל אדם שמלוה לחבירו וכי אסור לעשות לו שום טובה שבעולם. ותיירצו בתירוץ הראשון, **שדוקא בפרהסיא**

ואוושא טובא אסור כגון לדור בחצירו ולתקוף בעבדו, אבל להשאל כליו וסוסו מותר. עוד תירצו התוס' **שדוקא לדור שלא מדעת חבירו אסור**, שנראה דעל המלוה סומך שבשבילו יסבלו הבעלים. אבל מדעתו לא אסור אלא בדבר שלא היה עושה לווה למלוה בלא הלוה, דומיא דהקדמת שלום דסוף פרקין (ד' עה:). שאין אסור אלא באותו שלא היה רגיל מקודם לכן להקדים.

להלכה: דעת הי"ש"ש (ב"ק צז) שלפי דברי התוספות שני התירוצים אמת **ולקולא** שרק חצירו ועבדו אסור דאוושא מילתא ושלא מדעתו, אבל מדעתו אפילו חצירו מותר. אולם להלכה מבואר **בטור** (סימן קס) **ובשו"ע** (סימן קס סעיף ז) ששני התירוצים אמת **ולחומרא** ומותר למלוה ליהנות מהלוה בדבר שהיה עושה לו אף אם לא הלוהו, ובלבד שיהא מדעתו ולא יהא דבר של פרהסיא.

פרהסיא: דעת הב"י (שם ד"ה ובסמ"ג) **והמל"מ** (מלוה פ"ה הי"ב) שבדבר של פרהסיא אסור אפילו ברגיל מקודם. וחולקים הנמוקי יוסף (ב"ק שם) **והי"ש"ש** (ב"ק שם), **והגדו"ת** (שער מו ח"ג אות יא), שברגיל מקודם, מותר אפילו בדבר של פרהסיא, שהרי כבר התפרסם אצל הכל שמנהגו המורגל עמו עושה ואינו מחדש דבר משום ההלוואה.

רגיל להשאל: דעת הגר"י **בלוי זצ"ל** (במכתבו לקנה בושם ח"א י"ד סימן ס') שכוונת התוס' שבפועל היה רגיל להשאלו גם קודם ההלוואה. וביסס דבריו על **השו"ע הרב** (הלכות רבית סעיף י"א) שמוותר רק ברגיל מקודם ההלוואה לעשות טובה זו להמלוה. ונחלק עליו **הגר"מ ברנסדופר זצ"ל** (קנה בושם ח"א י"ד סימן ס') שאין כונת התוס' שבפועל היה רגיל להשאלו גם קודם ההלוואה, אלא שמצד האומד מחמת קירוב דעתם אנו אומרים שגם בלאו ההלוואה היה משאלו. ודברי השו"ע הרב מדובר רק בסתם בני אדם שאינם אוהבים, אבל בבני אדם אוהבים שיש אומדן שהיה עושה לו זה בלאו ההלוואה מותר. ❖

הערות מבני החבורה

שאלה: האם מותר להכיר טובה לבעל הגמ"ח?

מגלגל גמחי"ם: שואל אבי משפחה, ברוך ד' חיתנתי כבר כמה צאצאים, ואני זקוק לגמחי"ם כאויר לנשימה, 'מרוב הגלגולים' נוצר ידידות עמוקה ביני לבין כמה מנהלי גמחי"ם.

קעת השאלה: איך הלוה צריך להתייחס לבעל הגמ"ח, האם מחמת חשש רבית דברים צריך לזהר לא להראות קירוב הדעת, ולא ללמוד איתו חברותא, ולא לשוחח עמו בעניני העולם, ולא להשתתף בשמחה של בעל הגמ"ח, ולא לתת לו את הדירה לשבת כי הכל נובע מהכרת הטוב על ההלוואה. או דלמא אין כל זה בכלל איסור דברים, ואדרבה הלוה פוגע במלוה שזמן ההלוואה הוא מסתייג ממנו ולא מדבר איתו?

מקוצר הגליון: לא הורחב בנדון, מי המלוה ולמי מתיחס ההלוואה, האם מנהל הגמ"ח או המפקיד. ונפק"מ שאם מנהל הגמ"ח הוא לא המלוה והוא רק גזבר של קופת הגמ"ח, אין שום חשש רבית שאין זה מלוה למלוה, עוד נפק"מ מי מפסיד במקרה שהכסף נגנב או נאבד או נשדד או שהלוה לא מחזיר את ההלוואה. ובפשוטו מנהל הגמ"ח לוח המהמפקיד ונותן הלוואה מכספו ללוים (ד.ו.). מאידך הרבה מנהלי גמחי"ם מצהירים בפירוש למפקידים שהם רק גזברים (ג.י.)

תשובה: תלוי במציאות

החיתר: דעת הגר"ש אלישיב זצ"ל, והגר"ש אוירבאך זצ"ל, והגרא"ל שטינמן שליט"א, והגר"ח קניבסקי שליט"א, בהוראה למעשה לגמ"ח 'אהבת חסד' (קופרמן), וכן שמעתי מהג"ד שמאי קהת הכהן גרוס שליט"א, ומהגר"ח כהן שליט"א, והגר"מ סירוטה שליט"א, שמוותר ואין בזה חשש רבית דברים, כי יש לחלק בין לווה שמגיע לחתונה רק בגלל ההלוואה שאסור, לבין לווה שמכח ההלוואה נוצר היכרות וידידות שמוותר למרות שכעת יש לו הלוואה, ולוה כזה יגיע גם באופן שכבר לא יקבל הלוואה יותר.

הסבר הדבר: שמעתי מכמה מנהלי גמחי"ם (ה.ק. מ.י. ד.פ. א.ו.) שהאמת לאמיתה, שמפעילות הגמ"ח נוצר היכרות עם מגוון אנשים ועם גורמים שונים, ובכלל זה נוצר היכרות וידידות בין המלוה ללוה, אולם היכרות זו עם לויים שעסוקים בגלגול הלוואות אין זה בתורת רבית דברים אלא ככל היכרות בין שני אנשים, וחוט השערה דק מבדיל, בין מציאות של היכרות, לאיסור רבית. וסיימו עם הטענה היציחה שזה לא יעלה על הדעת שמנהל גמ"ח צריך להיות מנודה לכלל הציבור שאם כן כל אדם יחושש להגיע לשמחה שלהם מחשש רבית דברים. טענה זו מוזכרת בריטב"א **החדשים** (ב"מ דף סב: ד"ה רבית מוקדמת, דף סד:) שאם כן יהא המלוה מודר הנאה מן הלוה, ומעשים בכל יום שהוא שואל ולוה ממנו. דכל מידי דבלאו הלוואה זו לא היו מקפידים הלוה עם המלוה ונותן לו מתנת חנם ואינו מתכון לשם רבית, הרי זה מותר לכתחילה.

ידידים: שאלו על סברא זו, שאם נוצר ידידות מדוע הלוה מגיע לחתונה של המלוה, והמלוה לא מגיע לחתונה של הלוה? וענו (הנ"ל). א. המלוה הוא איש ציבור עם מאות ואלפי מכרים, ולא מסוגל ללכת כל הזמן לשמחות, אבל הלוה הוא אדם פרטי שיש לו זמן להגיע לאירוע של מכה. ב. הרבה פעמים המלוה מגיע ללוה. ג. המלוה חושש שאם הוא יגיע לאירוע, הלוה יכבד אותו יותר מדי, ולכן הוא מעדיף לא להגיע בכלל. ד. מעשה שהיה במנהל גמ"ח שהזמין ידיד ותיק לחתונה של אחד מצאצאיו, הידיד לא הגיע בתואנה שיש בזה חשש רבית דברים, והמלוה נפגע שהלוה השיב לו רעה תחת טובה, ואם לא היה מלוה לו היה מגיע. ה. הרבה אנשים מגיעים מסקרנות, או בתור איש ציבור מוכר, ולא מקשרים את זה להלוואה שקבלו, אבל המלוה אינו מחפש אירועים לבקר בהם. ו. מי שעושה טובה גדולה מדי לגמ"ח כגון שמביא משלוח מנות גדול, סימן שהולך להיות בעיות בפרעון, שאל"כ מדוע יש לו הכרת הטוב גדולה כל כך, אבל אדם ישר-דרך אינו מרבה בטובות, ונוהג בידידות הדדית אמיתית (א.א.א.) ❖